

درس پژوهی

تدریس پژوهی یا پژوهش در کلاس درس

دکتر ابوالفضل بختیاری

عضو هیئت علمی سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی

کبری مصدقی‌نیک

مدرس دانشگاه و دبیر آموزش و پرورش منطقه ۱ تهران

در درس پژوهی (تدریس پژوهی) معلم به بازانديشی عمل طراحی، تدوین، تدریس، ارزیابی و تأمل درباره یاددهی - یادگیری می‌پردازد. پژوهش در کلاس درس و پژوهش مشارکتی معلمان در مدرسه و کلاس درس رویکرد نسبتاً جدیدی است که در چند سال اخیر مشترکاً سرکارآرانی در ایران، و یوشیدا در ژاپن مطرح کرده‌اند و کم‌کم دارد جای خود را در مدارس و مراکز آموزشی کشور باز می‌کند. در نوشتار پیشین (رشد آموزش متوسطه، شماره ۱۰۷) نگارندگان این مبحث را شرح دادند و در این مقاله به تأثیر درس پژوهی بر پرورش حرفه‌ای کارگزاران آموزشی پرداخته‌اند. درس پژوهی نوعی پژوهش است که معلم و دبیر در کلاس درس خود یا در کلاس درس همکارش (همتاییش) انجام می‌دهد تا از نتیجه آن برای بهبود نحوه کار خود و همکارانش و ارتقای سطح یادگیری دانش‌آموزان استفاده شود.

— اجرای درس پژوهی

تأثیر درس پژوهی بر توسعه حرفه‌ای معلمان، و نیز بر یادگیری معلمان و دانش‌آموزان مورد توجه قرار گرفته است. درس پژوهی، یک حلقه پژوهشی است که در آن معلمان به صورت گروهی درباره موضوعات برنامه درسی به تفکر، تأمل و پژوهش می‌پردازند. آن‌ها ابتدا به تبیین مسئله‌ای می‌پردازند که فعالیت گروه درس پژوهی را برانگیخته است و آن را هدایت خواهد کرد. مسئله می‌تواند یک سؤال عمومی (برای مثال برانگیختن علاقه دانش‌آموزان به ریاضی) یا یک سؤال جزئی (برای مثال، بهبود فهم دانش‌آموزان در مورد چگونگی جمع کردن کسرهایی با مخرج‌های نامساوی) باشد. سپس گروه به مسئله شکل می‌دهد و بر آن تمرکز می‌کند، به نحوی که بتواند در یک جلسه خاص کلاسی آن را مطرح کند.

معمولاً معلمان مسئله‌ای را انتخاب می‌کنند که از فعالیت‌های خود به دست آورده‌اند یا برای دانش‌آموزان دشواری‌هایی ایجاد کرده است. هنگامی که یک هدف یادگیری انتخاب شد، معلمان برای برنامه‌ریزی و طراحی درس تشکیل جلسه می‌دهند. اگرچه در نهایت یک معلم، درس را به عنوان بخشی از فرایند تحقیق، تدریس خواهد کرد، ولی طرح درس محصول گروه تلقی می‌شود. در اینجا هدف نه تنها تولید طرح درسی اثربخش، بلکه درک چگونگی و چرایی کارکرد طرح درس برای افزایش فهم مطالب در میان دانش‌آموزان است. غالباً بهانه اولیه‌ای که گروه تولید می‌کند، در جلسه‌ای برای همه معلمان مدرسه مطرح می‌شود تا به نقد درآید.

برای تدریس، تاریخی معین می‌شود. معلمان گروه هر کدام نقشی را برعهده می‌گیرند و زمینه‌های لازم را برای اجرای موفق درس در شرایط واقعی بررسی می‌کنند. هنگام شروع تدریس، معلمان در انتهای کلاس می‌ایستند یا می‌نشینند. ولی زمانی که از دانش‌آموزان خواسته می‌شود سرجای خود تمرین کنند، معلمان ناظر قدم می‌زنند، کار دانش‌آموزان را مشاهده می‌کنند و همچنان که درس ادامه می‌یابد، از فعالیت دانش‌آموزان یادداشت برمی‌دارند. گاهی به منظور تجزیه و تحلیل درس و بحث درباره آن در زمانی دیگر، فیلم برداری می‌شود. سپس معلمان طی یک جلسه به نقد کار مشترک خود می‌پردازند.

در این جلسه، معمولاً به معلمی که درس داده است اجازه داده می‌شود اول از همه صحبت کند و نظر خود را درباره چگونگی اجرای تدریس و مسائل عمده آن اظهار دارد. سپس معلمان دیگر گروه معمولاً از دیدگاه انتقادی درباره قسمت‌هایی از درس که به نظر

آن‌ها مشکل داشته است، صحبت می‌کنند. تمرکز بر درس است، نه معلمی که آن را آموزش داده است. هر چه باشد، طرح درس محصولی گروهی است و همه اعضای گروه در مورد نتیجه برنامه خود احساس مسئولیت می‌کنند. در واقع آن‌ها از خود انتقاد می‌کنند. چنین کاری نه یک ارزیابی شخصی، بلکه فعالیتی است که به بهبود فردی منجر می‌شود و از همین رو حائز اهمیت است. معلمان گروه درس پژوهی با توجه به مشاهدات و بازخوردها در درس تجدیدنظر می‌کنند. آن‌ها ممکن است مواد آموزشی، فعالیت‌ها، سؤال‌ها و مسائل طرح شده یا همه این موارد را تغییر دهند، یا اصلاح کنند. تأکید آن‌ها غالباً بر تغییر مواردی است که در جریان کلاس درس شواهد دقیقی مبنی بر ضرورت تغییر آن‌ها یافته‌اند.

زمانی که طرح درس تجدیدنظر شده آماده شد، درس در کلاسی متفاوت تدریس می‌شود. گاهی معلم درس همان معلم قبلی است، ولی در بیشتر موارد معلم دیگری از گروه، تدریس را برعهده می‌گیرد.

یکی از ویژگی‌های این مرحله آن است که همه اعضای شورای معلمان برای شرکت در تدریس پژوهی به کلاس دعوت می‌شوند. گاهی هم یک فرد متخصص از خارج از مدرسه برای شرکت در این جلسه دعوت می‌شود. معلمان و ناظران درس را نقد و تغییراتی پیشنهاد می‌کنند. هنگام بحث درباره درس، نه تنها به یادگیری و فهم دانش‌آموزان توجه می‌شود بلکه آن دسته از مسائل عمومی نیز که به وسیله فرضیه‌های اصلی درس پژوهی بیان شده‌اند، مورد توجه قرار می‌گیرند و بالاخره درباره اینکه چه چیزی از درس و اجرای آن آموخته شده است، صحبت به میان می‌آید. در پایان، درسی که معلم‌ها روی آن بحث کرده‌اند و خلاصه همه جلسات، در کتابچه‌ای جمع‌آوری و منتشر می‌شود تا معلمان دیگر نیز از آن آگاهی یابند (یوشیدا، ۱۹۹۹؛ استیگلر و هیبرت، ۱۹۹۹؛ فرناندز و یوشیدا، ۲۰۰۴؛ بختیاری، ۱۳۸۷؛ بختیاری، مصدقی نیک، ۱۳۹۲؛ خاکباز و سرکارآرانی، ۱۳۸۷).

— چند توصیه

برای کاستن از برخی مشکلات و رفع بعضی موانع توصیه می‌شود:

- برنامه‌های مربوط به افزایش علاقه معلم به تدریس پژوهی، به طور مشارکتی اجرا شوند.
- گروه‌های درس پژوهی در ابعاد کوچک تشکیل شوند.

○ از مدیر، معلمان دیگر و والدین دانش‌آموزان برای شرکت در کلاس درس دعوت به عمل آید.

○ ارزشیابی توصیفی به جای «نمره محوری» به کار گرفته شود.

○ مدیران به تقویت تدریس پژوهی و پژوهش مشارکتی در کلاس‌های درس ترغیب شوند.

○ کلاس‌های ضمن خدمت با تمرکز بیشتر بر مشارکت، ارتقای دانش حرفه‌ای و خودارزیابی برگزار شوند.

○ مدرسه‌ای تدارک شود که در آن دانش‌آموزان برای یادگیری به کلاس درس می‌روند، معلمان با آسودگی خیال برای بهبود یادگیری دانش‌آموزان بکوشند، مدیران فرصتی پدید آورند تا معلمان، دانش‌آموزان و والدین به تعامل بپردازند، و والدین خود را از نظام مدرسه جدا ندانند (سرکارآرانی، ۱۳۸۷؛ بختیاری، ۱۳۸۷؛ حبیب‌زاده و خاکباز، ۱۳۸۷).

—○— ارتقای توانایی حرفه‌ای معلمان

تدریس پژوهی یا درس پژوهی الگویی برای بهسازی توانایی حرفه‌ای معلمان و روشی برای تولید دانش حرفه‌ای در مدرسه است. به معلمان فرصت می‌دهد روابط خود را با یکدیگر و با دانش‌آموزان بهبود بخشند و به همکاری با هم‌تایان (همکاران) و پژوهشگران آموزشی برای حمایت نظام‌مند (سیستماتیک) از تفکر انتقادی، بازبینی و بازاندیشی در اندیشه و عمل آموزشی تشویق شوند. درس پژوهی بیش از نگاه سنتی به ارزیابی عملکرد معلمان، بر فرایند آموزش و یادگیری، و طراحی و سازمان‌دهی گفتمان اثربخش در کلاس درس برای بهسازی آموزش متمرکز است. در این فرایند بیشتر توجه و علاقه به نیاز و عملکرد دانش‌آموزان در کلاس درس معطوف می‌شود. معلمان هم «کارگزار آموزشی» و هم «پژوهشگر آموزشی» هستند و خود را به منزله یادگیرنده مداوم، پژوهشگر و تصمیم‌گیر باور دارند.

افزون بر این، معلمان از طریق گسترش ارتباطات کلامی در کلاس درس و تمرین نحوه طراحی و سازمان‌دهی آن، بر گسترش یادگیری مشارکتی در کلاس درس و حمایت از آن تأکید می‌کنند. بنابراین، چالش اصلی برای کارگزاران آموزشی در به‌کارگیری الگوی درس پژوهی به منظور بهسازی آموزش، ترویج فرهنگ گفت‌وگو، مشارکت مسئولانه در طراحی، اجرا و بازاندیشی در روش‌های تدریس، و خلق گفتمان‌های معطوف به حل مسئله در مدرسه و کلاس درس است. بیش از یک دهه است که درس پژوهی به‌مثابه الگویی اثربخش برای بهسازی تدریس و آموزش در کشورهای گوناگون جهان مانند ایران ترویج می‌شود.

شما می‌توانید راهبردهای زیر را برای استفاده بهتر از درس پژوهی به کار گیرید:

۱. فرصت‌های گفت‌وگو و گردهمایی در محیط‌های غیررسمی را بیش از پیش برای معلمان فراهم آورید.
 ۲. برای سهیم شدن معلمان در ایده‌ها و تجربه‌های یکدیگر، شبکه‌های ارتباطی اثربخشی سازمان‌دهی کنید.
 ۳. نقش هر یک از شرکت‌کنندگان را در نشست‌های آموزشی، حرفه‌ای و پژوهش (به‌ویژه اموری که مانند درس پژوهی ماهیت مشارکتی دارند) به روشنی معین کنید.
 ۴. از زبانی مشترک برای تبیین ایده‌های یکدیگر بهره بگیرید و صبر کنید تا فهم گروهی از آنچه بیان می‌شود، شکل گیرد.
 ۵. به فرایندها و پیامدهای (نتایج عینی) برنامه‌های نوسازی آموزش به‌صورت هماهنگ و موزون توجه نشان دهید.
 ۶. زمینه‌ها، اهداف و برنامه‌های کار مشترک را به روشنی بیان کنید.
 ۷. برای توانمندسازی معلمان، در جست‌وجوی چشم‌اندازها، ارزش‌های مشترک و ایده‌های قابل انتقال به فرایندهای آموزش و یادگیری باشید.
 ۸. برای ترویج فرهنگ تعامل، گفت‌وگو و مشارکت، به شیوه‌های نو مانند کاهش سلسله مراتب سازمانی برای سازمان‌دهی امور بیندیشید.
 ۹. توجه کنید که بهسازی مستمر آموزش به ترویج الگوهای اثربخش آموزشی نیازمند است.
 ۱۰. خوب است بدانید که بهسازی آموزشی تنها به پرورش توانایی‌های فردی معلم محدود نمی‌شود. تجدیدنظر در روش‌های تدریس و تأکید بیشتر بر روش‌های آموزش و یادگیری گروهی و مشارکتی ضروری است.
- به‌کارگیری این راهبردها به ترویج درس پژوهی در فرایند گسترش این ایده یاری می‌رساند که آموزش امری فرهنگی است. در نتیجه به معلمان ایران توصیه می‌شود، به تدریج در کلاس درس خود را به روی همکاران خود بکشایند و آن‌ها را به مشاهده فرایند تدریس خود دعوت کنند. پس از تدریس هم با آن‌ها درباره کلاس درس و روش تدریس خود گفت‌وگو کنند و در تجربه‌های یکدیگر برای بهسازی تدریس سهیم شوند. در مرحله بعد، طرح درس مشترکی طراحی کنند و با مشارکت فعال یکدیگر و همکاری پژوهشگران عرصه آموزش آن را اجرا و بازبینی کنند. به این ترتیب، کارگزاران و پژوهشگران آموزشی در چرخه یادگیری فعالی (بیان مسئله، طراحی، اجرا، بازاندیشی و یادگیری) قرار می‌گیرند که به بهسازی سناریوهای آموزشی کمک می‌کند.

—○— به منظور اجرای ناب

ویژگی‌های اجرای ناب در درس پژوهی که باید در برنامه‌ریزی به آن‌ها توجه کرد، از این قرارند:

۱. با روش علمی حرکت کردن (شناخت تجربی و علمی مکمل یکدیگرند)؛
۲. توانایی رصد آینده و پیش‌بینی‌های لازم؛
۳. به نیازها و شرایط واقعی نزدیک بودن؛
۴. ایجاد محیطی برای استفاده از یافته‌ها در عمل؛
۵. شفافیت و روشنی در اجرای فرایند یا چرخه کار و ثبت دقیق وقایع به صورت مستند؛
۶. پرهیز از هرگونه خودسانسوری و کتمان حقایق؛
۷. صبوری و گاه جسارت و عزت‌نفس^۱.

—○— تعداد اعضای گروه

تجربه نشان می‌دهد که گروه‌های درس‌پژوهی مطلوب، متشکل از ۳ تا ۶ معلم است. یکی از مشکلات گروه‌هایی با تعداد اعضای بیش از ۱۰ نفر، مشکل برنامه‌ریزی و هماهنگی برای حضور همه اعضاست. همچنین در گروه‌های بزرگ احتمال اینکه برای بعضی افراد نقش تعریف شده‌ای پیدا نشود، نکته مهمی است. وقتی که افراد نقش تعریف شده‌ای نداشته باشند، احساس می‌کنند به حساب نمی‌آیند و مشارکتشان در گروه قابل اطمینان نیست. در گروه‌های پنج یا شش نفره هر فرد مسئولیت‌هایی را که قبلاً برایش مشخص شده است، انجام می‌دهد و این موضوع به گروه کمک می‌کند مؤثرتر واقع شود.

—○— نکاتی درباره تدوین گزارش

در تدوین گزارش مکتوب درس‌پژوهی، لازم است ضمن توجه به اصول منطقی و منظم در این زمینه، به نکات دیگری چون آیین نگارش و چگونگی تدوین گزارش به‌طور مناسب از نظر فرم و ظاهر نیز توجه کرد. گرچه برای تدوین گزارش درس‌پژوهی، الگویی همگانی و قالبی خاص وجود ندارد، اما منطقی قوی برای سازمان‌دهی گزارش می‌توان ارائه کرد. برخی معلمان به دلیل محدودیت‌های زمانی و اضافه بار بروکراسی، از تدوین گزارش شانه خالی می‌کنند. با وجود این، چند راهبرد به این شرح وجود دارند که به شما در گروه درس‌پژوهی کمک می‌کنند تا به‌سرعت و به‌راحتی گزارش خود را بنویسند:

۱. گزارش‌نویسی را در چرخه به کار نبندید. لازم است یک نفر در گروه به‌عنوان دبیر یا منشی، ثبت و گزارش‌نویس وقایع و

جمع‌آوری آن‌ها را در پوشه کار به عهده بگیرید.

۲. کاربردهای چندگانه را شناسایی کنید. از معلمان خواسته می‌شود تا برگه کاری و گزارش‌هایی را پر کنند که در کار با آن‌ها مواجه نبوده‌اند. در نظر داشته باشید که چگونه گروه و معلمان دیگر می‌توانند گزارش را برای اطلاع از کار خود به کار گیرند.
۳. یک مخاطب پیدا کنید.

به‌طور کلی در تدوین یک گزارش مکتوب باید این موارد آورده شوند:

- مطالب مقدماتی شامل صفحه عنوان، چکیده، تشکر و قدردانی، فهرست مطالب؛

- محتوای مطلب؛

- منابع؛

- پیوست‌ها شامل فیلم‌ها، اسلایدها، صورت جلسات، نامه‌ها، متن مصاحبه‌ها و...

همان‌طور که بیان شد، یک قالب خاص و همگانی برای تهیه گزارش درس‌پژوهی وجود ندارد، اما بهتر است از همان مراحل یا فرایندی که در چرخه درس‌پژوهی و زیر عنوان فرایند اجرا مطرح شد، برای ارائه محتوای گزارش استفاده کرد.

پی‌نوشت

۱. درس‌پژوهی - مشهد: پژوهشکده تعلیم و تربیت عباس‌زادگان. اداره کل آموزش و پرورش.

منابع

۱. بختیاری، ابوالفضل (۱۳۸۷). اقدام‌پژوهی و درس‌پژوهی. پژوهش‌نامه آموزشی. پژوهشگاه آموزش و پرورش-تهران.
۲. بختیاری، ابوالفضل و مصدقی‌نیک، کبری (۱۳۹۲). «درس‌پژوهی: الگویی برای پرورش حرفه‌ای معلمان». رشد آموزش متوسطه، شماره ۱۰۷. دفتر انتشارات و تکنولوژی آموزشی. تهران. قابل دسترسی در وبگاه: www.roshdmag.ir
۳. سرکارآرانی، م. ر (۱۳۸۶). «درس‌پژوهی». رشد مدیریت مدرسه، شماره ۵۱. دفتر انتشارات کمک آموزشی. تهران.
۴. _____ (۱۳۸۷). «درس‌پژوهی». رشد مدیریت مدرسه، شماره ۵۲. دفتر انتشارات کمک آموزشی. تهران.
۵. حبیب‌زاده، عباس (۱۳۸۷). مطالعه درس. فصل‌نامه پژوهش در نظام‌های آموزشی، شماره ۱۰. انجمن پژوهش‌های آموزشی ایران. تهران.
۶. سالکی، رضا (۱۳۹۲). درس‌پژوهی. جهاددانشگاهی. تهران.
۷. جوزیزاد، بهمن (۱۳۸۸). درس‌پژوهی. لوح زرین. تهران.
۸. سرکارآرانی، م. ر (۱۳۸۷). «پژوهش مشارکتی معلمان در کلاس درس». فصل‌نامه تعلیم و تربیت، سال پانزدهم، شماره ۳.
۹. استیکلر و هیبرت (۱۳۹۲). شکاف آموزشی. ترجمه م. ر سرکارآرانی و ع. ر مقدم. مدرسه. چاپ چهارم. تهران.
۱۰. قیاخلو، بهزاد (در حال چاپ). نیم‌نگاهی به درس‌پژوهی. شهرستان‌های استان تهران.
۱۱. حبیب‌زاده، عباس (در حال چاپ). مطالعه درس یا درس‌پژوهی. دانشگاه قم. قم.
۱۲. لوییس، کترین (۲۰۱۳). درس‌پژوهی. ترجمه ابوالفضل بختیاری، مهین کیخانزاد و مهری فلاح. در حال چاپ. تهران.
۱۳. بختیاری، ابوالفضل (۱۳۸۷). «درس‌پژوهی: الگویی ژاپنی برای رشد حرفه‌ای معلمان در کلاس درس». پژوهش‌نامه آموزشی، شماره ۱۰۴. پژوهشگاه آموزش و پرورش. تهران. قابل دسترسی در وبگاه: www.rie.ir